

Kinderkosmologie

(Waarin wordt verhaald over de oorsprong van
Het wakkeremensenboek, een nieuwe wetenschappelijke discipline
het licht ziet en de wereld onttoverd wordt)

voor Frederiekje

Toen mijn oudste dochter vijf jaar oud was, vroeg ze op een dag: “Papa, wat is de buitenwereld?” Ik antwoordde dat het gewoon een woord was voor de wereld buiten het huis, de wereld buiten, de buitenwereld. Dat vond ze maar niks. “Papa,” riep ze mij tot de orde, “ik bedoel de wereld *buiten* de wereld.” Ik keek even verbouwereerd naar mijn vrouw die mij een hint gaf door uitdrukkelijk met het hoofd te knikken (zo van “ja, dat bedoelt ze”) en toen begreep ik het: ze bedoelde het heelal. Ik was een beetje verrast en vooral geïntrigeerd. Een heel klein kind stelt een *heeeel* grote vraag. De vraag. De eerste vraag, de vraag naar het eerste: wat is in godsnaam dat geval waar wij in wonen en dat wij de wereld noemen, en dan... wat met die wereld buiten de wereld. Inderdaad.

Ik begon alles wat ik wist over het heelal zo goed en zo kwaad als het ging uit te leggen. Ik begon over de aarde en zon en over de planeten en over sterren en sterrenstelsels en over de Melkweg, over zwarte gaten... Het ging van kwaad naar erger. Toen ik bij de oerknal was aangekomen, gaf ze het op. Zij zou *mij* eens uitleggen hoe het zat. Wat ik te horen kreeg, was niets minder dan een wereldbeeld, een infantiel alternatief universum. Waarlijk, het werd een echte genesis, een kosmologie, een kinderlijke kaart van het heelal. Ik heb haar verhaal als een amateurantropoloog zo letterlijk mogelijk, in verschillende sessies, uit haar mond opgetekend. Het werd een heus boek: *Wakkere mens in de buitenwereld*. In de wandelgangen (vooral die van ons huis) ook bekend als *Het wakkeremensenboek*.

De aanhef van het boek *Genesis* klinkt bij deze vijfjarige auteur zo:

De Adem komt van de Buitenwereld.
De Buitenwereld is alles wat buiten de wereld is.
De Wakkere Mens groeit in de Buitenwereld.
En door de Doodsplek heen komt hij op de aarde.
Anders groeit hij niet en gaat hij niet vooruit.
De Wakkere Mensen maken de aarde.

Maar ik ben niet van die soort.
Ik ben te laat gekomen.
De aarde was er al.

Zoals alle mythologie, begint Frederiekjes genesis bij het levensprincipe, de adem, de oerblaasbalg, de onbewogen ademhaling, dat wil zeggen de adem voor er haling was, de eerste vluchtige versie van wat later is versteend tot geest. Het tweede vers verraadt een nuchtere kijk, het klinkt een beetje zoals de *Tractatus* van Wittgenstein: “De wereld is alles wat het geval is.” Even logisch en even tautologisch: de Buitenwereld is alles wat buiten de wereld valt: het *daarbuiten*. En dan verschijnt heel snel ook de mens, de eerste mens, de ware mens, de mens die mythisch is: de Wakkere Mens. De halfgodmens die de aarde heeft gemaakt, de voorouders die de aarde tot wereld hebben gemaakt. Wat een illuminatie! Nogal doorzichtig wel (zoals wel meer illuminaties): een kind van vijf dat niet graag gaat slapen, is... een Wakkere Mens. Ja, ja, goed gevonden. En ga nu maar slapen. Bij nader toezien wel degelijk een mogelijke soort op zich, een met mythische allures. Een ideaal. Een utopie ook. Tegenwoordigheid van geest als soortkenmerk: niet alleen de taal is wat de mens van de andere zoogdieren onderscheidt, maar vooral zijn wakkerheid, zijn luciditeit, de mogelijkheid om te reflecteren, over de *Buiten- wereld* bijvoorbeeld.

In vers vier wordt het ongewone van die Buitenwereld verduidelijkt: de ene hemel is de andere niet, met andere woorden, er is naast het hemelgewelf ook het hiernamaals. In dit geval het *hiervoormaals*. Want —en dit is toch wel scherpzinnig: waar we na de dood naartoe gaan, dat heeft de mensheid al tijden beziggehouden, maar in de meeste mythen en zeker in de monotheïstische kosmogonie is de aandacht voor waar we vandaan komen, waar we ons *voor* de geboorte ophielden, geen echt goed uitgewerkte theorie, geen sterk verhaal. Daarvoor moet je bij de reïncarnatie en het karma en zo

zijn. Voor een vijfjarige is dat nog zeer recent: waar was ik voor ik wakker werd in de wereld? Goeie vraag. Nu, makkelijkst is om onbeantwoorbare vragen te contamineren—niet alleen in de betekenis van “besmetten” maar ook in de betekenis van “samentrekken”—met bestaande antwoorden: dus... het *hiervoormals* en het *hiernamaals* vallen samen. Zo ook in *Het wakkeremensenboek*. En daar valt logisch gesproken iets voor te zeggen (al ruikt het onvermijdelijk naar reïncarnatie).

Het levensprincipe (de adem) wordt in een ruimtelijk schema, in een geometrie gezet met de dood (kan haast niet anders): de Buitenwereld is met de Binnenwereld verbonden via de Doodsplek, die tegelijk de Geboorteplek is. Het gaat bij primitieve kosmologie altijd om een allesomvattend (zij het vaak fragmentair) diagram, een schema van het heelal, een cartografie van de wereld. Bijvoorbeeld de levensboom van het *Edda*-epos, met aan zijn wortels een slang en aan zijn kruin een adelaar, was niets minder dan de hele kosmos, de tekening voor de hele dialectiek der krachten gebaseerd op het basisschema van de Bovenwereld, de wereld en de onderwereld. En dat is in *Het wakkeremensenboek* niet anders. Het is een bierkaartschets van het universum. Zij het dat de wereldgeografie van een vijfjarige nogal losjes in elkaar steekt:

*Boven de Doodsplek is het Grote Vierkant.
Het Kleine Vierkant daar kunnen de mensen door,
maar door het Grote Vierkant kunnen
alleen de Wakkere Mensen.
In het midden is de Wereldbol,
met allemaal wolkjes er rond.
De wolkjes zijn huisjes voor Wakkere Mensen op aarde.
Net boven de wolken is de Doodsplek.
En helemaal op het einde
van de wereld zijn de toverwereldbollen.
En die zitten allemaal in een hele hele grote bol.
Daar kun je nooit buiten. En die bol zit in een vierkant.
En daar kun je door maar dat durven de mensen niet.
Want daar zit alles wat gevaarlijk is: leeuwen, wolven
en zelfs spoken en draken...
Het eerste wereldje daar komen
de Wakkere Mensen vandaan.
Van het laatste wereldje komen de griezels...*

Ze heeft dit kosmische schema ook herhaaldelijk getekend—op grote bladen lieten we haar de Buitenwereld tekenen. De oerversie van dit grondplan van het heelal wordt in de dialogen van *Het wakkeremensenboek* als uitgangspunt genomen. Het gaat, zoals bij elke mythologie, niet alleen om een abstract mentaal schema maar ook om flarden ervaring, brokstukken realiteit. Bijvoorbeeld de Doodsplek, dat is het graf van mijn vader. Bij een van de basistekeningen vroeg ik haar wat die dingetjes waren helemaal bovenaan haar tekening. Ze antwoordde: “Dat zijn vaasjes en die bolletjes zijn bloemetjes. Vazen voor de dood.” Dat was verhelderend. De begrafenis van mijn vader lag nog vers in het geheugen. Voor haar moet het graf van mijn vader zo iets geweest zijn als de toegang tot het dodenrijk, en

hup dat geeft ze letterlijk en figuurlijk een plaats in haar privémythologie: de kosmologische plaats van de dood.

De Doodsplek is duidelijk de navel van de wereld, die niet alleen toegang verleent tot de onderwereld maar ook uitgeeft op de “Middenwereld” en zelfs de Bovenwereld. De Buitenwereld is tegelijk boven- en onderwereld, paradijs en hel, hemel en vagevuur, voorgeborchte van het leven en hiernamaals. Het is via deze navel dat de Wakkere Mensenkinderen tot leven komen. Hier doet zich een interpretatiemoeilijkheid voor: moeten de Wakkere Mensen door de Doodsplek om te groeien en vooruit te komen, of omgekeerd: moeten ze uit de Doodsplek om te groeien en vooruit te komen? Daarover krijgen we geen uitsluitsel, maar het is een theologisch dispuut dat doet denken aan de “mythologie” van Plato: hebben we heimwee naar de ideeënwereld (zijn we dus gevangen in de schaduwwereld)? Of waren we gevangen in de ideeënwereld en zijn we hier om onszelf te bevrijden door inzicht (dat weliswaar moet gebruikmaken van de herinnering aan de ideeënwereld)? Alle mythologieën zitten vol met analoge ambiguïteiten. Het is ook fundamenteel onbeslist en onbeslisbaar: is het eeuwige leven het echte leven of is het vergankelijke leven eigenlijk het echte en is de hemel, met de woorden van David Byrne, de plaats waar nooit wat gebeurt?

Nu, hoe schimmig ook de Doodsplek, duidelijk is dat in de kindermythologie van mijn oudste dochter de eerste mensen halfgoden zijn: zij maken de wereld. Maar, zoals blijkt uit vers zes tot negen van de eerder geciteerde aanhef van de genesis (“*De Wakkere Mensen maken de aarde. / Maar ik ben niet van dat soort. / Ik ben te laat gekomen. / De aarde was er al.*”) zijn het, net als in elke mythologie, alleen de verre voorvaderen, de halfgoden, die de wereld gemaakt hebben tot wat hij is. Wij, de nakomelingen, komen te laat, wij imiteren wat er al was.

En dan komt de auteur al snel bij de genese van de gewone mens:

*Wakkere Mensen hebben eerst vleugels, / in de
Buitenwereld, als ze nog doorschijnend zijn. / En dan
laten ze zich helemaal mens maken door het hart*

Dit is weer heel platonisch, christelijk en cartesians: de geest is doorzichtig, het lichaam zwaar van bloed. Je moet je doorschijnendheid en vluchtigheid (en dus je vleugels) verliezen om lichaam te worden. Maar die incarnatie is toch warm en kloppend, hartig, hartelijk en barmhartig.

Ook het kwade krijgt (zoals we al en passant zagen) uiteraard een plaats in de geometrie van het Al:

*Die wereldbollen, die rode bollen zijn / de rode ogen
van de griezelige dingen. /—Zoals? /—Gewoon de
griezels. /—Noem mij eens alle griezels. /—Draken,
en vlermuizen, bijna alles, spoken, monsters—
monsters hebben altijd rode ogen—wolven... —Zijn
hetgewoon wolven in de Buitenwereld?—Nee,
weerwolven... Want gewone wolven / kunnen niet
vliegen. Weerwolven kunnen vliegen. / En ze*

moeten kunnen vliegen, anders bestaan ze niet in de Buitenwereld. / Eigenlijk bestaat alles in de Buitenwereld, als het maar kan vliegen.

Dit citaat maakt duidelijk hoe alle animistische krachten gelokaliseerd moeten worden. Er moet plaats ingeruimd voor het pandemonium: de Buitenwereld is ook een panorama van demonen. Verderop in de tekst komen ook de goede plaatsen aan bod, maar die laten we links liggen omdat ze minder opwindend blijken. (Dat kan geen toeval zijn...)

Daarmee is het bierkaartje van het Al uitgetekend. Dan komen detailleringen naar voren. Ik geef een paar voorbeelden:

Volwassen Wakkere Mensen hebben een derde oog / en daarmee kunnen ze recht / in het hart van de mensen kijken. (...) Heb jij een derde oog? Dat mag je van jezelf nooit zeggen, want dan verlies je je derde oog.

Sjamanistisch, ik weet niet waar ze dat vandaan had. Maar ook zeer wijs: wie prat gaat op zijn wijsheid en mensenkennis getuigt van domheid. Soms klinkt het apodictisch en kordaat. Op mijn vraag of Wakkere Mensen anders gebouwd zijn dan slaapwandelaars, antwoordt ze: “Wij zijn niet gebouwd, wij zijn geboren.” Heerlijk.

De Buitenwereld is, uiteraard, ook een stukje paradijs:

Maar Wakkere Mensen hebben geen geld nodig. / Want ze pakken gewoon van de wolken. / Want die wolk groeit toch altijd door. / Ze pakken gewoon van hun huisje af, / dat groeit altijd door. / — Wat pakken ze van hun huisjes af? / — Wolks! / Ze maken daar wolken van. / En dat kunnen ze opdrinken. / Wolkeneten, daar hoef je niets meer voor te doen. / Dat is zo klaar.

Letterlijk construeert ze zich in haar verbeelding niet alleen een wereldgebouw, maar ook en vooral een luchtkasteel, een Luilekkerland in de wolken. Een zwevende utopie die doet denken aan Plato's Atlantis en vooral aan Laputa, het zwevende eiland van Swift.

Volgens Mircea Eliade zijn de mythen voor de natuurvolkereen levende mythen die zij in het dagelijkse leven herhalen: ze jagen, bouwen, eten, zitten zoals de voorvaderen—de eerste mythische mensen—het hen geleerd hebben. Het zijn ware verhalen (*histoires vraies*) en ze mogen alleen aan de ingewijden verteld worden, aan de mannen en de jongens die man worden. Daarnaast zijn er onware verhalen (*histoires fausses*) die ter vermaak worden verteld, ook aan de vrouwen en kinderen. Bij *Het wakkeremensenboek* is dat onderscheid minder duidelijk, het boek nestelt zich op de overgang tussen kosmogonie en sprookjeswereld. Het is deze laatste die de rest van het boek overheerst—niet verwonderlijk: een kind van vijf wordt gebombardeerd met sprookjes en Frederiekje was bijzonder gretig naar verhalen.

De rest van de tekst is een uitwerking van dit basischema aan de hand van mijn vragen. Je voelt in het boek dat het niet altijd makkelijk is om die amateuran-

tropoloog van een papa tevreden te stellen met al zijn vragen en je voelt dat ze veel ter plekke moet verzinnen. Een bierkaartje van het heelal is nog geen verhalencyclus. Zeker als het gaat over de taal van de Wakkere Mensen valt ze om zo te zeggen door de mand. Ze verzint er maar klankclusters op los. Maar het einde is weergaloos:

*Weet je waarom ik eigenlijk naar hier ben gekomen?
Omdat ik geen wolken sap lustte.*

Immens grappig toch? En ook weer autobiografisch: mijn oudste dochter lustte bijna niets. Maar anderzijds ook heel universeel. Het paradijs is niet leefbaar voor ons: te volmaakt, te saai, oneetbaar. Geef ons maar die heerlijke, aardse, verteerbare, vergankelijke wereld: het lillende leven. (Of is het nu de amateurantropoloog die plots autobio gaat?...)

Toen ik een tijdje later een boekvoorstelling had, protesteerde Frederiekje. Ik weet nog goed, ze zat in bad. Ze zei verongelijkt: “En mijn boek dan?” Archetypisch snapshot in mijn geheugen: verongelijkte schrijfster sakkert op de miskening door de wereld gezeten in haar bad. Maar dan wel als filmrol met brio gespeeld door een kind van ... acht intussen. Onmiddellijk daagde ik haar uit. “Durf je een stuk uit je boek voorlezen op mijn boekvoorstelling?” En ja, ze heeft de handschoen opgenomen. In het statige salon van de Brusselse stadsbibliotheek—ingeleid door Sigrid Bousset, de latere directrice van Het beschrijf die mijn poëziebundel inleidde, en in aanwezigheid van de uitgever Henk Hoeks van Uitgeverij Sun die mijn Benjaminboek inleidde—deed ze haar eerste reading. Het succes was uiteraard verzekerd. Iedereen gecharmeerd en ook een beetje onder de indruk, want de lezer zal intussen ook wel hebben kunnen vaststellen dat *Het wakkeremensenboek* geen alledaags document is. Voornoemde heer Hoeks, de grote uitgever (ook letterlijk een imposant figuur), gaf haar zelfs officieel een kaartje en zei er heel gemeend bij dat hij zeer geïnteresseerd was in het uitgeven van haar boek.

Het project om van de oertekst een heus boek te maken, was technisch niet zo evident, het was tenslotte een relatief korte tekst en moet je die dan overladen met commentaren? En dan de tekeningen, levensnoodzakelijk, maar nu niet echt grafische meesterwerken, schema's gewoon, met blauwe en rode stift—fascinerend, dat wel... Wat ons (mijn vrouw en ik) er echter vooral heeft van weerhouden om dit project door te voeren, is dat we onze oudste dochter niet wilden pushen in de rol van wonderkind. Of erger nog: van wonderlijk kind. (Wakkere Mens die geen wolken sap lust en door de Doodsplek naar beneden is gevallen, is ook een beetje voer voor psychologen...) Voor haar twaalfde verjaardag hebben we haar geschriften wel gebundeld tot een gefotokopieerd boekje dat hier in huis wordt gekoesterd.

Maar het gaat lang niet alleen om mijn oudste dochter. Het gaat om een mogelijke ontdekking: dat namelijk elk kind zich al heel vroeg een beeld van de wereld maakt. Het zou niets minder dan een nieuwe discipline

kunnen worden: de cartografie van een onbekend, nog niet in kaart gebracht continent; kinderkosmologie of ruimer kindermythologie. Te bestuderen door een hele horde kinderantropologen. Ja, de antropologie van het infantiele zou in geen tijd de kinderpsychologie doen vergeten en haar laten verdwijnen als een achterhaalde discipline in de plooiën van de geschiedenis. Ik chargeer, maar je weet wat ik bedoel.

Uiteraard bevatten sommige door volwassenen gemaakte kinderboeken echo's van dat soort kinderkosmologie. Zoals ook hele stukken "echte mythologie" een herinnering bevatten aan het infantiele wereldbeeld. Denk aan de bliksem als attribuut van de woedende oppergod (zowel bij Wodan die al kwaad is van naam, als bij Zeus): mooi maar wel een heel infantiele verklaring van een natuurfenomeen. Kortom, kinderkosmologie is universeel. Elk kind leeft principieel in een mythologische wereld, kan haast niet anders dan zich prematuur een beeld van de wereld maken. Het zou een nieuwe definitie van mythologie kunnen opleveren, een prematuur beeld van de wereld, een eerste schets. Min of meer samenhangend, maar wegens te veel ondefinieerbare parameters, zoals de bliksem bijvoorbeeld, berustend op fantasie.

Deze metafoor, deze "infantilisering" van de mythologie kan gevaarlijk zijn: de mythische volkeren zijn dus kinderen en die mogen we neerbuigend benaderen, beschaven, kerstenen, onteigenen, onderdrukken, misbruiken of tot slaven maken, als het echt moet zetten we prijzen op hun scalpen... Gevaarlijk. Helaas. Dus opletten met kinderkosmologie als discipline: maak er geen biosociologie van. Geen sociaal darwinisme (dat al snel ontaardde in rassentheorie). Maar er helpt geen lieve moederen aan: de mythologie moet als fictie worden gezien en dus haar betovering verbroken, om haar een nieuwe betovering te geven: die van het verhaal.

Vandaar ook de eeuwige, terechte eis tot verlichting. *Entmythologisierung!* De *onttovering* als gebod: durf te weten! Doorboor de sprookjes van bordkartonnen draken. Weg met de griezels! De rode bollen aan de hemel zijn niet de ogen van monsters maar gewoon klonters materie in de leegte...

Nu komt me een andere scène voor ogen. Op een dag—ze was toen tien, denk ik—vraagt Frederiekje mij verwijtend waarom ik niet in God geloof. Ik slik even en begin wat meesmuilend te glimlachen, wrijf over mijn ongeschoren kin en zeg: "Dit is ernstig, laten we even gaan zitten." En gezeten voor het haardvuur in het salon, zo staat me voor, leg ik uit dat er geen echte dingen bestaan zonder lichaam, geen substanties die geen materie hebben. "Alles wat echt bestaat, is materieel, tastbaar, alles wat bestaat, kan je aanraken. Wat je niet kan aanraken, bestaat niet. Zelfs lucht en licht zijn materie. Zuivere geestelijke dingen bestaan niet. Ze bestaan alleen in verhalen, zoals spoken, geesten, gnomen, Sinterklaas... en dus ook God. Allemaal verhalen. Geen echt bestaande dingen, en maar goed ook, anders zou het spoken in ons leven, en je weet eigenlijk dat het niet spookt. Dus geen mirakels, geen wonderen. Geen straffen Gods. Ze vond het zonneklaar. En zie, ze verloor terstond haar geloof. *Onttovering* kan heel eenvoudig zijn.

... Veel mensen kunnen daar niet mee leven. Sommigen kunnen er zelfs niet mee lachen. Tja!? Ik vind het heerlijk. Tover der *onttovering*... Ik teken. Weg met al die mythologie! Zoals het heet in een oud vers (uit *De Oorsprongen, of Het boek der verbazing*):

*De wereld openbaart zich
als niets anders dan dit:
een gemaskerd bal
in een tochtgat van een heelal.*